

ارزیابی توسعه پایدار کلان‌شهر تبریز

Evaluation of Sustainable Development of Tabriz Metropolis

N. Marsousi¹, MR.Pour Mohammadi²,
E.Nasiri³, Y. Mohammadzadeh^{4*}

نقیسه مرصوصی^۱، محمدرضا پورمحمدی^۲، اسماعیل نصیری^۳،
یوسف محمدزاده^{۴*}

Received: 28/02/2014

Accepted: 11/09/2014

پذیرش: ۹۳/۰۶/۲۰

دریافت: ۹۲/۱۲/۰۴

Abstract

Nowadays, following stereotypical models, urbanization (mostly of modernized one) which ignores local conditions and specifications, not only creates unsustainable conditions in the cities but also results in unsustainability of surrounding areas. Hence, in metropoliss such as Tabriz, the occupied urban area outruns population growth and such phenomenon has increased environmental, infrastructural, and economic and in short sustainability challenges of cities, confronting urban management with wide variety of problems. The aim of this study is to investigate and analyze facilities and limitations of sustainable development in Tabriz metropolis using selected indexes. Data collection tools of present study were information obtained from analytical plans produced in GIS and urban development designs of Tabriz city. Research method is descriptive- analytical where quantitative methods and models such as SWOT and AHP were used. Results obtained from present study indicated that capacities and potentials of sustainable development are wide in the city and the way of strengthening strong points and booming sustainable development opportunities will be paved through strategic and prospective planning and eliminating weaknesses and overcoming threats.

Keywords: Tabriz metropolis, Spatial analysis, Sustainable development, AHP, SWOT.

چکیده

امروزه شهرسازی با تبعیت از مدل های کلیشه ای توسعه شهری (عمدتاً متجدد) که نسبت به شرایط و خصوصیات بومی بی اعتنا است، نه تنها شرایط ناپایداری را در شهرها پدید آورده، بلکه ناپایداری مناطق اطراف را نیز به دنبال داشته است. به گونه ای که در کلان شهرهایی مثل تبریز، سطح اشغال شده شهری بر روند رشد جمعیت پیشی گرفته و این پدیده بر دامنه مشکلات زیست محیطی، زیرساختی و اقتصادی و در یک کلام ناپایداری شهرها افزوده و مدیریت شهری را با مشکلات عدیده ای روبرو کرده است. هدف این تحقیق شناخت و تحلیل امکانات و محدودیت های توسعه پایدار کلان شهر تبریز با استفاده از شاخص های منتخب می باشد که با جمع آوری داده ها، اطلاعات حاصل از نقشه های تحلیلی تولید شده در محیط GIS و طرح های توسعه شهری تبریز انجام شده است. همچنین روش تحقیق، توصیفی- تحلیلی بوده که در آن از مدل ها و روشهای کمی نظیر SWOT و AHP استفاده شده است. نتایج تحقیق بیانگر آن است که ظرفیت ها و پتانسیل های توسعه پایدار در این شهر فراوان بوده و با برنامه ریزی استراتژیک و آینده نگر و رفع نقاط ضعف و غلبه بر تهدیدات می توان مسیر را برای تقویت نقاط قوت و شکوفایی فرصت های توسعه پایدار هموارتر نمود.

واژگان کلیدی: کلان شهر تبریز، تحلیل فضایی، توسعه پایدار، AHP، SWOT.

1. Associate Professor of Geography Department, Payam Noor University.(marsousin@gmail.com)
2. Professor of Regional & Urban Planning, Tabriz University. (Poor mohammadi@tabrizu.ac.ir)
3. Assistant Professor of Geography Department, Payam Noor University.(esmael-nasiri@yahoo.com)
4. Phd Student of Geography and Urban Planning, Payam-e- Noor University.(mohammadzadeyousef@yahoo.com)

۱. دانشیار گروه علمی جغرافیا، دانشگاه پیام نور. (marsousin@gmail.com)
۲. استاد گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه تبریز (pouromohammadi@tabrizu.ac.ir)
۳. استادیار گروه جغرافیا، دانشگاه پیام نور. (esmael-nasiri@yahoo.com)
۴. دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه پیام نور(نویسنده مسئول)، (mohammadzadeyousef@yahoo.com)

مقدمه

توجه به مسائل زیست‌محیطی در سطح جهان، پس از توسعه صنعتی در دهه‌های ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰، در اروپا و بروز آثار نابهنجار زیست‌محیطی آنها آغاز شد. کنفرانس بیوسفر یونسکو، کنفرانس جنبه‌های اکولوژیکی توسعه و کنفرانس محیط انسانی از جمله آن تلاش‌ها بودند. در سال ۱۹۷۰، اتحادیه حفاظت جهانی و برنامه محیطی سازمان ملل متحد، اصطلاح توسعه زیست‌بوم رابه کاربرد. با این حال کاربرد توسعه پایدار^۱ برای اولین بار در اواسط دهه ۱۹۷۰، به خانم بارباواد^۲ نسبت داده می‌شود.

شهرهای ما در گذشته بهترین نمونه‌های پایداری بودند. توجه به محدودیت‌های اکولوژیکی، توسعه متناسب و سازگار با طبیعت، صرفه‌جویی در منابع، استفاده از مواد و مصالح بومی، ابداع روش‌های مؤثر و مناسب برای ادامه حیات نظیر قنات و بادگیر، استفاده هنرمندانه از آب و گیاه جهت تطیف هوا و ایجاد مناظر مطبوع و فضاهای عمومی، نمونه‌هایی از عوامل مؤثر در این پایداری بودند. ولی امروزه، شرایط به گونه ای رقم خورده که اکثر شهرها به‌ویژه کلان‌شهرهای کشور با مسائل و مشکلات زیست‌محیطی ناشی از توسعه و گسترش فضایی خود دست به گریبان شده‌اند.

بدیهی است توسعه شهری زمانی می‌تواند در جهت پایداری قرار گیرد که بتواند راهکارهای مشخصی را برای تأمین مطلوب نیازهای خدماتی ساکنان ارائه نماید. موضوعی که به‌علت غلبه نگرش بخشی بر ساختار و بدنه مدیریت شهری، فقدان مشارکت مردمی و بسیاری دیگر از نمودهای برنامه‌ریزی کلاسیک و سنتی مغایر با آرمان‌های توسعه پایدار شهری تاکنون تحقق نیافته و در نتیجه، خدمات وامکانات شهری به‌ویژه در شهرهای بزرگ از جمله کلان‌شهر تبریز به‌صورت عادلانه و کارآمد توزیع نشده است. در ایران، رشد شهرنشینی طی پنجاه سال گذشته دو جهش عمده داشته است. اولین جهش بعد از جریان

اصلاحات ارضی دهه ۱۳۴۰ به وقوع پیوست که طی آن با کم رنگ شدن بخش کشاورزی در اقتصاد کشور و تقویت بخش صنعت و خدمات در شهرها، خیل مهاجرین روستایی به سوی شهرها از جمله کلان شهر تبریز روانه گردید؛ تا جایی که امروزه به جرات می‌توان گفت که بیش از ۴۰۰ هزار نفر جمعیت حاشیه نشین آن، یادگار همان مهاجرت‌های دسته جمعی روستایی دهه مذکور بوده و این جمعیت عموماً^۳ در حاشیه شمالی و جنوبی شهر در کالبدی متمایز از بافت اصلی و با برنامه شهر، سکنی گزیده و به این ترتیب نوعی واگرایی و ناهمگونی فرهنگی-اجتماعی و اقتصادی را به ارمغان آورده‌اند. دومین جهش رشد شهرنشینی به دوران بعد از انقلاب اسلامی بر می‌گردد که به دلیل انجام عملیات عمرانی گسترده کشوری و از جمله استان آذربایجان شرقی، رشدی برون‌زا و در عین حال نابرابر را بر پیکره شهرهای بزرگ از جمله کلان‌شهر تبریز به عنوان یک مرکز اداری-سیاسی و خدماتی-صنعتی منطقه شمال‌غرب کشور تحمیل کرد. به‌طوری که استمرار مهاجرت‌ها از شهرهای کوچک از یک طرف و عدم رعایت اصل پایداری در استفاده از منابع و امکانات شهری از طرف دیگر، باعث رشد نامتعادل جمعیت و مساحت شهری، گسترش حاشیه نشینی، کاهش تراکم جمعیت از ۱۸۹ نفر در سال ۱۳۴۵ به ۱۱۷ نفر در سال ۱۳۸۵، عدم تعادل میان جمعیت و زیرساخت‌های شهری، افت کارایی شبکه معابر و دسترسی‌های اصلی و شریانی، افزایش تبدیل و تغییر کاربری‌های بی‌رویه باغات و اراضی زراعی درون و پیرامون شهر به کاربری‌های مسکونی و تجاری و خدماتی، نابرابری مناطق شهری در برخورداری از سطوح و سرانه‌های عمومی شهری، تبدیل حاشیه‌نشینی و روستاهای اطراف تبریز به کوی‌های مسکونی و شهرک‌های اقماری گردیده و به شکل‌گیری منظومه شهری تبریز و قطب بندی فضایی فقیر و غنی به ترتیب در شمال و شرق شهر دامن زده است (Pour Mohammadi, 2010:8).

^۱. Sustainable Development

^۲. Barbavad

فصلی - کالبدی	۱- برنامه شهرداری برای احداث کمربند سبز در پیرامون شهر ۲- بازدارندگی عناصر انسانیدر جلوگیری از توسعه کالبدی بی رویه ۳- برنامه ساماندهی حاشیه نشینی به منظور اصلاح نظام سلسله مراتب عملکردی ۴- گسترش زیرساخت های جدید به ویژه در بخش گردشگری ۵- نظام سلسله مراتبی در شبکه معابر بافت های فرسوده و ناکارآمد ۶- تعامل سکوتی و فعالیتی ۷- تمایل عمومی مردم به توسعه فیزیکی در جهات نامناسب به ویژه در سایت های فاقد آماده سازی اصولی و مناطق پرخطر

سئوال های تحقیق

این تحقیق در پی آن است که برای سؤالات محوری زیر پاسخ مناسبی پیدا کند.

۱. آیا توسعه کلانشهر تبریز در دهه های اخیر با توجه به ابعاد اجتماعی- فرهنگی، اقتصادی، محیطی و کالبدی، متناسب با اصول پایداری بوده است؟

۲. آیا میان مناطق شهری کلان شهر تبریز به لحاظ برخورداری از شاخص های توسعه پایدار، تفاوت و نابرابری وجود دارد؟

۳. راهکارهای مناسب برای دستیابی به توسعه پایدار شهری کدام هستند؟

شاخص های تحقیق

با استفاده از ادبیات پژوهش و مصاحبه های تخصصی، فهرستی از معیارهای هریک از ابعاد اجتماعی- فرهنگی، اقتصادی و فضایی- کالبدی پایداری به شرح جدول ۱، احصاء و دسته بندی شدند.

جدول ۱. معیارهای منتخب عوامل پایداری توسعه کلان شهر تبریز

نام معیار	ابعاد پایداری
۱- قیمت زمین و امکان پالایش و تعریف فضای فعالیت جدید در آن ۲- یکدست بودن قومیت، مذهب و تابعیت در میان ساکنین ۳- جایگاه شهر به عنوان جاذب گردشگر ۴- حس تعلق به محله و محیط زیست ۵- سهم سکونتگاه های غیررسمی از بافت غیررسمی ۶- بنیه اقتصادی خانوارهای ساکن در بافت های ناکارآمد ۷- مهاجرپذیر بودن از مبادی روستایی و محلات فرودست دیگر شهر ۸- تعاملات اجتماعی	اجتماعی- فرهنگی و اقتصادی
۱- میکرو اقلیم ۲- چشم انداز بصری ۳- سازند های زمین شناسی ۴- توسعه شهر بر روی زمین های ناپایدار و نواحی بالقوه خطرناک ۵- اقدامات مدیریت شهری در زمینه توسعه گردشگری ۶- خطر پذیری ۷- عناصر طبیعی شکل دهنده به سازمان فضایی	محیطی - اکولوژیکی

اهمیت و ضرورت تحقیق

تفکر امروزی در توسعه شهری این است که شهرها باید هر اندازه که امکان دارد، با محیط زیست طبیعی سازگار بوده و در حفظ تعادل چرخه طبیعی حیات عمل کنند. به عبارت دیگر، شهرها باید به سوی پایداری گام برداشته و به توسعه پایدار شهری توجه نمایند (Tabibian, 2008: 152). از این رو، انگاره توسعه پایدار شهری و پارادایم های مترتب بر آن، حرکتی نو در جهت ارائه تعریفی جدید از نظم فضایی در شهرها است. از سوی دیگر افزایش جمعیت شهری یکی از مقوله های مهم در راستای ضرورت پرداختن به موضوع توسعه پایدار به شمار می آید (Mehdizadeh, 2003: 143).

در حوزه مدیریت و برنامه ریزی فضای سبز شهری کلانشهر تبریز مدت ها است که فکر و عمل، به جای احداث جنگل های شهری و فضاهای سبز برقرارکننده موازنه اکولوژیک و با توزیع جغرافیایی مناسب، به ایجاد فضاهای سبز زینتی معطوف گردیده و یا اینکه برنامه ریزی و طراحی شهری به جای منظور نمودن مقیاس قلمرو اکولوژیک، در مقیاس شهر انجام می گیرد که این شرایط راه دیگری جز روی آوردن به سمت توسعه پایدار باقی نگذاشته است.

از سویی، جهت گیری برنامه های توسعه و عمران کشورمان در برنامه های پنج ساله چهارم و پنجم توسعه کشور، سند ملی توانمندسازی اسکان غیررسمی شهری (Urban Construction ..., 2003: 36)، قانون ساماندهی عرضه و تولید مسکن و نیز قانون حمایت از احیاء و نوسازی بافت های فرسوده و ناکارآمد شهری در رسیدن به

روش تحقیق

در این تحقیق، در زمینه مباحث نظری و نظریه‌های موجود از روش توصیفی-تاریخی مبتنی بر اطلاعات اسنادی و کتابخانه‌ای استفاده شده، سپس براساس تحقیقات نظری-تجربی و نظر به بُعد فضایی-مکانی موضوع (کلان شهر تبریز) از روش موردی-میدانی استفاده گردیده است. قلمرو و محدوده تحقیق، کلان شهر تبریز، با ۲۵ هزار هکتار^۴ مساحت، به عنوان یکی از کلانشهرهای کشور و بزرگترین مجتمع-زیستی شمال غرب است که در سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰، بالغ بر حدود ۱/۵ میلیون نفر جمعیت داشته است. جامعه آماری تحقیق را مناطق دهگانه کلانشهر تبریز تشکیل داده است. از سوی دیگر در تحقیق حاضر، از روش SWOT و نمودار اطلس برای شناخت و تحلیل یکپارچه امکانات و محدودیت های توسعه به منظور سطح بندی مناطق از نظر پایداری توسعه استفاده شده است.

SWOT^۵، مخفف واژه‌هایی است که معنای آن‌ها به ترتیب شامل: قوت، ضعف، فرصت و تهدید است. تحلیل سوات ابزاری کارآمد برای شناسایی شرایط محیطی و توانائی‌ها و محدودیت‌های درونی و بیرونی محیط برنامه‌ریزی به‌شمار رفته و مجموعه‌ای از اقداماتی است که نتیجه آن تنظیم و تحلیل مناسب قوت‌ها و فرصت‌ها برای به حداقل رساندن ضعف‌ها و تهدیدها می باشد. ضمن اینکه این مدل تلاش دارد تا برای پرسش‌های اساسی زیر پاسخ‌های مناسب فراهم نماید: الف) وضع موجود چگونه است؟ (یعنی تحلیل نقاط ضعف و قوت و فرصت‌ها و تهدیدها) ب) چگونه به وضع مطلوب می‌رسیم؟ (یعنی تدوین برنامه استراتژیک و ارائه استراتژی‌های توسعه).

توسعه پایدار با خط مشی‌هایی نظیر هویت‌بخشی به سیما و کالبد شهرها، ساماندهی و توانمندسازی محلات حاشیه‌نشین و نوسازی و مقاوم‌سازی بافت‌های فرسوده و ساختمان‌های قدیمی (که همگی در خصوص شهر تبریز با داشتن ۲۵۲۲ هکتار بافت‌های فرسوده شهری و ۲۰۰۰ هکتار سکونتگاه‌های غیررسمی صدق می‌کند) اهمیت این موضوع را بیش از پیش نمایان می‌سازد.

پیشینه تحقیق

اجلاس مهم فونیکس در سال ۱۹۷۱، کنفرانس سازمان ملل پیرامون محیط زیست انسانی در استکهلم سوئد در سال ۱۹۷۲، اعلامیه کوکویوک^۱ در سال ۱۹۷۴، کمیسیون جهانی محیط زیست و توسعه به ریاست برانت لند^۲ در سال ۱۹۸۷ با عنوان آینده مشترک ما^۳، کنفرانس زمین (کنفرانس ریو) در سال ۱۹۹۲، به‌عنوان بخشی از فرآیند شکل‌گیری تفکر توسعه پایدار محسوب می‌شوند. (1996: Hancock, 259). آخرین نشست مرتبط با توسعه پایدار موسوم به ریو ۲۰+ است که در ژوئن ۲۰۱۲، در ریودژانیرو برگزار شد و در سند پایانی آن بر موضوعاتی چون تبلیغ، ترویج و تحقق اقتصاد سبز و توسعه پاک به‌ویژه در کشورهای فقیر تأکید ویژه‌ای گردید. در زمینه توسعه پایدار شهری نیز در سال ۱۹۸۷، مفاهیم توسعه پایدار شهری در سطح وسیعی مورد توجه قرار گرفت. گزارش توسعه پایدار در آمریکا در سال ۱۹۹۶ و اجلاس جهانی ژوهانسبورگ در سال ۲۰۰۲، از جمله اجلاس‌های جهانی در زمینه توسعه پایدار شهری هستند. (Harris, 2004: 137).

۴- طرح جامع تبریز، مهندسین مشاور نقش محیط، ۱۳۹۲

۵. Strength, Weakness, Opportunity, Threat.

1. Cocoyoc
2. BeundtLand
3. Our Common Future

دیدگاه‌ها و مکاتب نظری

آنچه در زیر می‌آید، نگاهی اجمالی به سیر تطور تاریخی دیدگاه‌های مختلف در زمینه توسعه و لزوم تغییر سیاست‌های توسعه‌ای، از زمان پس از انقلاب صنعتی است.

دیدگاه اخلاق‌گرایی:

از جمله دیدگاه‌هایی است که در زمینه حفاظت از محیط زیست مطرح شد. اخلاق‌گرایان همواره پیش‌تازان فلسفه حفاظت از طبیعت بوده‌اند. پرسش بنیادی اخلاق‌گرایان بسیار ساده است. آنها می‌پرسند مگر پیدایش حیات بر روی کره خاکی به‌دست انسان بوده که امروزه قصد نابودی آن را کرده است؟ (Houghton, 1997: 189).

مکتب اکولوژیسم:

طرفداران این مکتب ضمن نقد الگوهای توسعه موجود، از طریق ارائه الگوی توسعه پایدار، توسعه پایدار را به‌عنوان بدیلی برای الگوهای مصرف‌گرا و ناسازگار با توانایی‌های بیوسفر مطرح می‌سازند (Shakouei, 2000: 166).

انطباق‌گرایان:

از نظر این گروه، شهرها زمینه نوآوری را ایجاد می‌کنند. اندازه شهرها را نمی‌توان با یک رقم دلخواه معین کرد، بلکه متناسب با ظرفیت رشد اقتصادی، ظرفیت تأسیسات ارتباطی و حمل‌ونقل معین خواهد شد (Zarrabi, 1999: 99).

مداخله‌گرایان:

به اعتقاد مداخله‌گرایان، تجمع بیش از حد شهری زیان‌آور بوده و باید از آن اجتناب شود (Faludi, 1973: 93). اصولاً مداخله‌گرایان، طرفدار نظام شبکه شهری متعادل‌تری هستند تا با استقرار چنین ساختاری شهرها بتوانند رشد اقتصادی را در سراسر حوزه نفوذ خود پخش نمایند (Mills, 1996: 173).

ساختارگرایان:

طرفداران این مکتب نیز بیکار ننشسته و به نظریه‌پردازی پرداخته‌اند. به اعتقاد این گروه، توسعه پایدار یک ساختار اجتماعی و سیاسی است که حفاظت از اکوسیستم موجود به‌عنوان لازمه تأمین سطح قابل قبولی از رفاه زندگی انسان

در شرایطی که برخلاف دهه‌های گذشته، نوع نگاه به شهرها بویژه کلان‌شهرها از حالت سنتی و کلاسیک به حالت سیستمی و راهبردی تغییر یافته و پایداری و یا ناپایداری توسعه در آنها بیش از نقاط قوت و نقاط ضعف داخلی، به میزان قابل توجه‌ای متأثر از شرایط بیرونی می‌باشد، لذا استفاده از مدلی که بتواند با شناخت عوامل داخلی و خارجی به تحلیلی یکپارچه از امکانات و محدودیت‌های توسعه دست یابد، اجتناب‌ناپذیر خواهد بود. گفتنی است ماهیت قوت و ضعف به درون سیستم و محیط برنامه ریزی مربوط بوده و فرصتها و تهدیدها معمولاً ماهیت محیطی دارند.

مبانی نظری تحقیق

در خصوص توسعه پایدار مفاهیم، دیدگاه‌ها و رویکردهای متعددی وجود دارد.

مفاهیم

الف. تحلیل فضایی

در واقع با تحلیل فضایی، درک روابط متقابل بین پدیده‌ها و عناصر را میسر ساخته (Dulfos, ۱۹۹۴: ۵۸) و به امر ساده‌سازی و ایجاد نظم در واقعیتی مبهم و پیچیده یاری می‌رساند (Sarraf, 2000: 99).

ب. توسعه پایدار

این درسی است که بشریت از گذشته خود خصوصاً دوران پس از انقلاب صنعتی گرفته و به این نتیجه رسیده‌است که توسعه، امری ضروری است اما محیط زیست نباید قربانی فعالیت‌های توسعه‌ای شود (Thomas, 2003: 161).

ج. پایداری شهری

به‌طور کلی، پایداری توسعه شهری برپایه طرفداری و تعامل سه منطق اکولوژیکی، اقتصادی-اجتماعی و سیاسی مبتنی بوده که با تلفیق این سه دیدگاه، پایداری شهری تحقق می‌یابد (Breheny, 1998: 267).

به تفکیک عواجل داخلی و خارجی توسعه، تفکیک و در جدول های ۴ و ۵ قرار گرفتند.

جدول ۲. ماتریس اولویت بندی عوامل داخلی

اثر بر عملکرد محیط برنامه ریزی				میزان اهمیت
کم	متوسط	زیاد	-	
اولویت متوسط	اولویت بالا	اولویت بالا	زیاد	
اولویت پایین	متوسط اولویت	اولویت بالا	متوسط	
اولویت پایین	اولویت اولویت	متوسط اولویت	کم	

جدول ۳. ماتریس اولویت بندی عوامل خارجی

اثر احتمالی بر محیط برنامه ریزی				احتمال وقوع
کم	متوسط	زیاد	-	
اولویت متوسط	اولویت بالا	اولویت بالا	زیاد	
اولویت پایین	متوسط اولویت	اولویت بالا	متوسط	
اولویت پایین	اولویت اولویت	متوسط اولویت	کم	

جدول ۴. ماتریس معیارهای منتخب عوامل داخلی پایداری توسعه

کلان شهر تبریز بر پایه مدل SWOT

عوامل داخلی		ابعاد پایداری
نقاط ضعف Weaknesses	Strengths نقاط قوت	
۱- بالا بودن نسبی سهم سکونتگاه های غیررسمی از بافت غیررسمی ۲- ضعف نسبی بنيه اقتصادی خانوارها در میان ساکنین سکونتگاه های غیررسمی	۱- ارزان بودن نسبی قیمت زمین در غرب شهر و امکان پالایش و تعریف فضای فعالیت جدید در آن ۲- یکدست بودن قومیت، مذهب و تابعیت در میان ساکنین	اجتماعی- فرهنگی و اقتصادی
۱- وجود سازند های زمین شناسی نامناسب ۲- توسعه شهر بر روی زمین های ناپایدار و نواحی بالقوه خطرناک در بخش شمالی منطقه	۱- وجود میکرو اقلیم مناسب ۲- برخورداری از چشم انداز بصری مناسب به واسطه احداث پارک جنگلی در دامنه عون ابن علی	محیطی- اکولوژیکی

در شهرها، از دغدغه های اساسی طرفداران نظریه ساختاری به شمار می رود (Mojtahedzadeh, 1999:48).

به طور کلی باید گفت پس از انقلاب صنعتی و ظهور مشکلات متعدد زیست محیطی ناشی از توجه صرف به مسائل اقتصادی، نظریه ها، طرح ها و الگوهای متعدد برای ساماندهی فضایی شهرها ارائه شد (Maoh, 2009: 28)، که از جمله آنها برنامه ریزی استراتژیک است. در واقع این نوع برنامه ریزی بخشی از وظایف مربوط به تصمیم گیری را به عهده نهادهای محلی می گذارد (Simon, 2007: 112). برخی از ویژگی های نظریه برنامه ریزی استراتژیک عبارتند از:

الف) تلفیق اهداف اقتصادی با اهداف کالبدی، اجتماعی و فرهنگی

ب) تأکید بر ارزیابی نقاط قوت و ضعف اجتماعات محلی در بیشتر امکانات و محدودیت های موجود (Houghton, 1997: 189).

آخرین نظریه موجود در این مسیر تاریخی نظریه توسعه پایدار شهری است. این نظریه که در مسیر برنامه ریزی استراتژیک گام نهاده، معتقد است در دنیای شدیداً متحول امروزی، پایداری به عنوان مفهومی استراتژیک در برنامه ریزی به معنای آمادگی سیستم برنامه ریزی به منظور روبه روشن شدن با تحولات است. (Hall, 1993: 22).

بررسی وضعیت پایداری توسعه

همان طوری که در روش شناسی مقاله نیز گفته شد مدل SWOT مبنای بررسی و تحلیل تفاوت های مکانی و وضعیت پایداری توسعه در مناطق دهگانه کلان شهر تبریز واقع گردیده است. برای این کار، گام های زیر برداشته شد:

گام نخست، شناسایی عوامل داخلی و خارجی توسعه:

با استفاده از ماتریسهای اولویت بندی عوامل داخلی و عوامل خارجی (جدول های ۲ و ۳)، معیارهای منتخب تحقیق

بین عدد (بی اهمیت) تا عدد یک (بسیار مهم) با استفاده از مدل تحلیل سلسله مراتبی (AHP) اختصاص داده شد؛ به گونه ای که جمع این ضرایب وزنی باید برابر با عدد یک می شد. همچنین به هریک از عوامل، مطابق مفاهیم جدول های ۶ و ۷ نمره یک تا چهار تعلق یافت. همان گونه که از جدول های مذکور پیداست هنگام امتیازدهی به معیارهای داخلی: نمره یک بیانگر ضعف اساسی، نمره دو بیانگر ضعف کم، نمره سه بیانگر نقطه قوت و بالاخره نمره چهار نشان دهنده قوت اساسی عامل است. در امتیازدهی به معیارهای خارجی: نمره یک بیانگر تهدید جدی، نمره دو بیانگر تهدید، نمره سه بیانگر فرصت و بالاخره نمره چهار نشان دهنده فرصت عالی آنها می باشد.

گفتنی است از جمع امتیازات موزون متعلق به هریک از عوامل داخلی و خارجی، مجموع امتیازات موزون عوامل داخلی و خارجی تعیین می شوند؛ به گونه ای که در زمینه عوامل داخلی، اگر مجموع آنها کمتر از ۲/۵ باشد، یعنی شهر از نظر پایداری توسعه دچار ضعف بوده و اگر مجموع بیشتر از ۲/۵ باشد، شهر دارای قوت می باشد و در زمینه عوامل خارجی هم اگر مجموع آنها کمتر از ۲/۵ باشد، یعنی شهر از نظر پایداری توسعه در معرض تهدید بوده و اگر مجموع بیشتر از ۲/۵ باشد، شهر از فرصت های توسعه پایدار برخوردار می باشد. میانگین مجموع امتیازات موزون عوامل داخلی و خارجی مناطق دهگانه نیز وضعیت پایداری تبریز توسعه کل کلان شهر را به نمایش می گذارد. جدول ۸، نتیجه گام دوم ساخت ماتریس را نشان می دهد.

جدول ۶. امتیازدهی به معیارهای داخلی

گزینه انتخابی	تهدید جدی	تهدید	فرصت	فرصت عالی
امتیاز	۱	۲	۳	۴

جدول ۷. امتیازدهی به معیارهای خارجی

گزینه انتخابی	ضعف اساسی	ضعف	قوت	قوت اساسی
امتیاز	۱	۲	۳	۴

فضایی - کالبدی	۱- وجود عناصر طبیعی همچون مهرانه رود و کوه های عون بن علی به عنوان عناصر شکل دهنده به سازمان فضایی ۲- نقش بازدارندگی اتوبانهای پاسداران و کسلی جهت جلوگیری از توسعه کالبدی بی رویه	۱- تمایل عمومی مردم به توسعه فیزیکی در جهات مورد تقاضا و نامناسب به ویژه در سایت های فاقد آماده سازی اصولی و دامنه های پرخطر شمالی

جدول ۵. ماتریس معیارهای منتخب عوامل خارجی پایداری توسعه

کلان شهر تبریز بر پایه مدل SWOT

ابعاد پایداری	عوامل خارجی	
	فرصتها Opportunities	تهدیدها Threats
اجتماعی - فرهنگی و اقتصادی	۱- جایگاه شهر به عنوان جاذب گردشگر به واسطه همجواری با ارتفاعات عون ابن علی و تاسیسات گردشگری آن مثل تله کابین وامکانات جنبی دیگر ۲- افزایش حسن تعلق به محله و محیط زیست به واسطه برنامه دولت برای توانمندسازی ساکنین بخش سکونتگاه های غیررسمی	۱- مهاجرپذیر بودن از مبادی روستایی و محلات فرودست شهر در بخش سکونتگاه های غیررسمی ۲- یکدست نبودن بافت فرهنگی ساکنین و بیگانگی نسبی آنها با همدیگر و به تبع آن پایین بودن تعاملات اجتماعی در نیمه شرقی منطقه (کوی ولیعصر)
محیطی - اکولوژیکی	۱- اقدامات مدیریت شهری در زمینه توسعه منطقه گردشگری عون ابن علی و پارک جنگلی دست کاشت و مجتمع های تفریحی و پذیرایی	۱- خطر پذیری نسبتاً بالا به دلیل هم جواری با خط گسل شمال تبریز ۲- تبدیل بخش اعظم مهرانه رود به محل تخلیه فاضلاب شهری و محوطه بازی برای کودکان
فضایی - کالبدی	۱- وجود برنامه ساماندهی حاشیه نشینی که به اصلاح نظام سلسله مراتب عملکردی این قسمت از منطقه کمک خواهد کرد ۲- گسترش زیرساخت های جدید به ویژه در بخش گردشگری	۱- عدم وجود نظام سلسله مراتبی در شبکه معابر در بافت های فرسوده و ناکارآمد ۲- از بین رفتن تعامل سکونتی و فعالیتی به دلیل عدم همجواری محلهای کار و سکونت

گام دوم، تشکیل ماتریس ارزیابی عوامل داخلی و خارجی:

برای تهیه ماتریس ارزیابی عوامل داخلی و ماتریس ارزیابی عوامل خارجی، ابتدا نقاط قوت و ضعف و سپس فرصتها و تهدیدها را لیست کرده و به هر کدام یک ضریب وزنی

جدول ۸. ماتریس عوامل داخلی و خارجی توسعه پایدار کلان شهر تبریز

C	B	A	نام عامل	نقاط قوت	عوامل استراتژیک داخلی و خارجی
۰/۳	۲	۰/۱	ارزان بودن نسبی قیمت زمین در غرب شهر و امکان پالایش و تعریف فضای فعالیت جدید در آن	نقاط قوت	
۰/۳۶	۴	۰/۰۹	یکدستی نسبی قومیت، مذهب و تابعیت در میان ساکنین		
۰/۴۸	۴	۰/۱۲	وجود میکرو اقلیم مناسب		
۰/۳۶	۲	۰/۱۲	برخورداری از چشم انداز بصری مناسب به واسطه احداث پارک های جنگلی در دامنه عون ابن علی و سهند		
۰/۱۸	۳	۰/۰۶	وجود عناصر طبیعی همچون مهرانه رود و کوه های عون بن علی به عنوان عناصر شکل دهنده به سازمان فضایی شهر		
۰/۱۵	۳	۰/۰۵	نقش بازدارندگی اتوبان های پاسداران و کسایی در جلوگیری از توسعه کالبدی بی رویه و برنامه شهرداری برای احداث کمربند سبز ددر پیرامون شهر		
۰/۰۷	۱	۰/۰۷	بالا بودن نسبی سهم بافت های فرسوده و ناکارآمد از بافت کالبدی شهر	نقاط ضعف	
۰/۱۱	۱	۰/۱۱	ضعف نسبی بنیه اقتصادی خانوارها در میان ساکنین بافت های فرسوده و ناکارآمد		
۰/۰۸	۲	۰/۰۴	وجود سازند های زمین شناسی نامناسب در بخشهای شمالی و شمال شرقی شهر		
۰/۱۶	۲	۰/۰۸	توسعه شهر بر روی زمین های ناپایدار و نواحی بالقوه خطرناک در بخش شمالی منطقه		
۰/۱۸	۲	۰/۰۹	تمایل عمومی مردم به توسعه فیزیکی در جهات مورد تقاضا و نامناسب به ویژه در سایتهای فاقد آماده سازی اصولی و در دامنه های پر خطر شمالی		
۲/۴۳	-	۱	جمع		
۰/۲۴	۳	۰/۰۸	جایگاه شهر در جذب گردشگر به واسطه وجود مناظر طبیعی ارتفاعات عون ابن علی و تاسیسات گردشگری آن مثل تله کابین، تفرجگاه ائل گلی، پارک بزرگ تبریز و امکانات و تاسیسات جانبی آنها	فرصتها	
۰/۴۴	۴	۰/۱۱	افزایش حس تعلق به محله و محیط زیست به واسطه برنامه دولت برای توانمندسازی و بازآفرینی پایدار بافت های فرسوده و ناکارآمد شهری		
۰/۲۵۵	۳	۰/۰۸۵	اقدامات مدیریت شهری در زمینه توسعه گردشگری شهری		
۰/۴	۴	۰/۱	وجود برنامه ساماندهی حاشیه نشینی و نوسازی بافت های فرسوده که به اصلاح نظام ساختاری و عملکردی این مناطق از شهر کمک خواهد کرد		
۰/۲۵۵	۳	۰/۰۸۵	گسترش زیرساخت های جدید شهر بایجاد و		
۰/۱۸	۲	۰/۰۹	مهاجر پذیر بودن از مبادی روستایی و محلات فرودست شهر در بخش سکونتگاه های غیر رسمی و بافت های ناکارآمد شهری	تهدیدها	
۰/۱۳	۱	۰/۱۳	یکدست نبودن بافت فرهنگی ساکنین و بیگانگی نسبی آنها با همدیگر و به تبع آن پایین بودن تعاملات اجتماعی در برخی از مناطق شهر نظیر کوی ولیعصر		
۰/۱۲	۱	۰/۱۲	خطر پذیری نسبتاً بالا به دلیل هم جواری با خط گسل شمال تبریز		
۰/۱۸	۲	۰/۰۹	تبدیل بخش اعظم مسیل مهرانه رود به محل تخلیه فاضلاب شهری و محوطه بازی برای کودکان		
۰/۰۷	۲	۰/۰۳۵	عدم وجود نظام سلسله مراتبی در شبکه معابر در بافت های فرسوده و ناکارآمد شهر		
۰/۱۵	۲	۰/۰۷۵	از بین رفتن تعامل سکونت و فعالیتی به دلیل عدم همجواری محلهای کار و سکونت		
۲/۴۲	-	۱	جمع		

جدول ۱۰. ترکیب امتیاز موزون عوامل داخلی و خارجی پایداری توسعه کلان شهر تبریز به تفکیک مناطق دهگانه

منطقه شهری	عوامل داخلی (قوت - ضعف)	عوامل خارجی (فرصت - تهدید)
۱	۲/۴۳	۲/۴۲
۲	۲/۴۷	۲/۱۹
۳	۲/۴۲	۲/۴
۴	۲/۱۴	۲/۶۶
۵	۲/۵۱	۲/۳۴
۶	۲/۱۵	۲/۰۵
۷	۲/۷۴	۲/۴
۸	۲/۲۱	۲/۵۱
۹	۲/۶۹	۲/۶۶
۱۰	۲/۰۷	۲/۵۳

جدول ۱۱. رتبه بندی مناطق دهگانه کلان شهر تبریز

منطقه شهری	ترکیب قوت ها و فرصت ها	ترکیب ضعف ها و تهدیدها	رتبه مناطق از نظر عوامل داخلی	رتبه مناطق از نظر عوامل خارجی
۱	۳/۴۲	۱/۴۳	۹	۳
۲	۳/۱۶	۱/۵	۴	۸
۳	۳/۷۵	۱/۰۷	۳	۱۰
۴	۳/۸۹	۱/۲۷	۸	۴
۵	۳/۳۴	۱/۵۱	۷	۹
۶	۲/۷۱	۱/۴۹	۱	۲
۷	۳/۵۵	۱/۵۹	۵	۱
۸	۳/۶	۱/۱۲	۱۰	۶
۹	۴/۰۶	۱/۲۹	۲	۵
۱۰	۳/۳۴	۱/۲۶	۶	۷

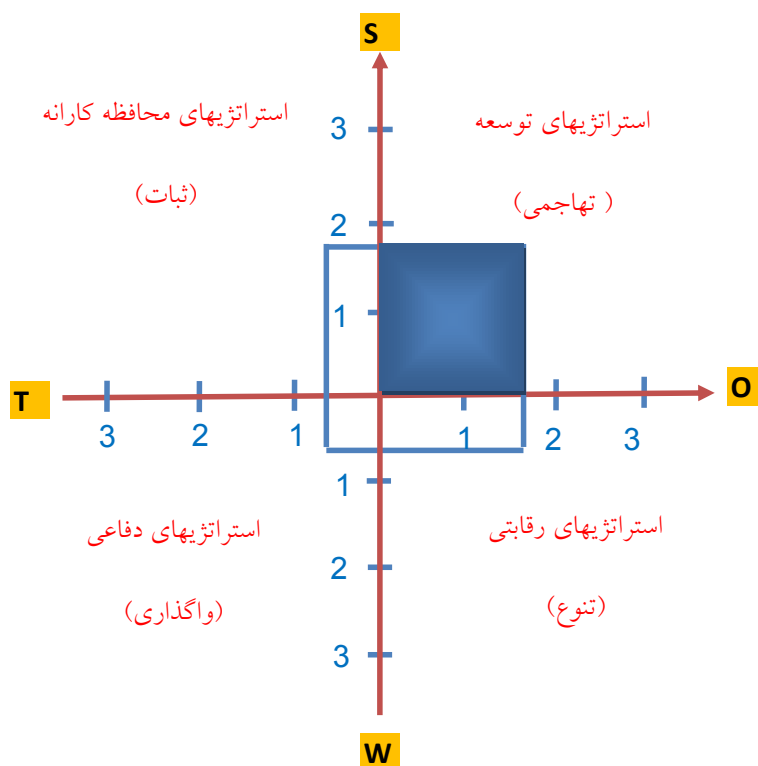
گام سوم: طراحی الگوی ارزیابی بر پایه مدل تحلیلی SWOT

برای تجزیه و تحلیل همزمان وضعیت پایداری کلان شهر تبریز، از الگوی ارزیابی بر پایه مدل تحلیلی SWOT استفاده گردید. با توجه به اینکه برای طراحی این الگو، محاسبه میانگین نمرات ماتریس ارزیابی عوامل داخلی و خارجی مناطق دهگانه کلان شهر تبریز (میانگین امتیاز موزون نقاط قوت، ضعف و فرصت ها و تهدیدها) لازم بود، لذا براساس داده های مندرج در جدول ۹، ابتدا امتیاز موزون عوامل داخلی و خارجی مطابق جدول ۱۰ با هم ترکیب، سپس نتیجه در ابعاد عمودی و افقی الگو قرار گرفته و در نهایت جایگاه کلان شهر تبریز و به تبع آن استراتژی های مناسب برای توسعه آن مشخص گردید (Honger,2005:159).

شایان ذکر است در ماتریس داخلی و خارجی چهار خانه ای، میانگین امتیاز موزون نقاط قوت و ضعف بر روی محور Yها از ۲/۵ تا ۲/۵۱ نشان دهنده ضعف داخلی و نمره ۲/۵ تا ۴ بیانگر میزان قوت است. از سوی دیگر، میانگین امتیاز موزون فرصت ها و تهدیدها بر روی محور Xها از ۱ تا ۲/۵ بیانگر میزان تهدید و نمره ۲/۵ تا ۴ بیانگر میزان فرصت است. همچنین جدول ۱۱ رتبه مناطق دهگانه کلان شهر تبریز را از نظر عوامل داخلی و خارجی پایداری توسعه نشان می دهد.

جدول ۹. امتیاز موزون عوامل داخلی و خارجی پایداری توسعه کلان شهر تبریز به تفکیک مناطق دهگانه

منطقه شهری	عوامل داخلی		عوامل خارجی	
	S قوت	W ضعف	O فرصت	T تهدید
۱	۱/۸۳	۰/۶	۱/۵۹	۰/۸۳
۲	۱/۶۷	۰/۸	۱/۴۹	۰/۷
۳	۱/۹۶	۰/۴۶	۱/۷۹	۰/۶۱
۴	۰/۹۵	۰/۵۵	۱/۹۴	۰/۷۲
۵	۱/۷۵	۰/۷۶	۱/۵۹	۰/۷۵
۶	۱/۳۵	۰/۸	۱/۳۶	۰/۶۹
۷	۲/۰۵	۰/۶۹	۱/۵	۰/۹
۸	۱/۶۹	۰/۵۲	۱/۹۱	۰/۶
۹	۲/۰۳	۰/۶۶	۲/۰۳	۰/۶۳
۱۰	۰/۵۱	۰/۵۶	۱/۸۳	۰/۷
میانگین	۱/۷۸	۰/۶۴	۱/۷	۰/۷۱

شکل ۱. الگوی ارزیابی عوامل داخلی و خارجی پایداری توسعه کلان شهر تبریز بر پایه سوات

بحث و نتیجه گیری

درصدی برای توسعه پایدار برخوردار بوده و بدین ترتیب معلوم می شود که ظرفیت ها و پتانسیل های توسعه پایدار در این شهر فراوان بوده و با یک برنامه ریزی استراتژیک و آینده نگر متضمن رفع نقاط ضعف و غلبه بر تهدیدات می توان مسیر را برای تقویت نقاط قوت و شکوفایی فرصت های توسعه پایدار هموارتر کرد.

همچنین شکل ۱، الگوی طراحی شده و موقعیت نماد بدست آمده در نواحی چهارگانه آن نشان می دهد، تبریز علیرغم داشتن محدودیت هایی در مسیر پایداری مستمر و رو به جلو، در پایداری نسبی به سر برده و سرمایه های اصلی محرک یا محدود کننده توسعه پایدار اعم از سرمایه اکولوژیک، سرمایه انسانی شامل مهارت، بهداشت، ایمنی و سرمایه اجتماعی اعم از انسجام اجتماعی، توانمندسازی و مواردی از این دست که همکاری و تشریک مساعی برای

چنان که از برآیند داده های مندرج در جدول ۹، برمی آید، وضعیت توسعه کلان شهر تبریز مبین توجه و جهت گیری مدیریت شهری و سرمایه گذاری به سمت توسعه پایدار می باشد. این شرایط حاکی از وجود فرصت های خوب برای پایداری در توسعه بوده و لذا برای تقویت نقاط قوت و بهره گیری موثر از فرصت های موجود، باید از استراتژی های توسعه ای و تهاجمی استفاده نمود. استراتژی هایی که ضمن بهره گیری از نقاط قوت داخلی و ایجاد هماهنگی بین نقاط قوت و فرصت ها، در پی غلبه بر تهدیدهای محتمل خارجی و استفاده حداکثر از فرصت ها و رویدادهای خارجی برای تحقق اهداف توسعه پایدار هستند.

از سوی دیگر مندرجات جدول ۱۲، نشان می دهد که کلان شهر تبریز از نقاط قوت ۳۰ و فرصت های ۲۹ درصدی قابل توجهی در مقایسه با نقاط ضعف ۱۷ و تهدیدات ۲۴

آن، دارای بالاترین مخاطرات و تهدیدات در زمینه توسعه پایدار می باشند.

الویت بندی عوامل (داخلی و خارجی) ابعاد پایداری برای انتخاب استراتژی های توسعه

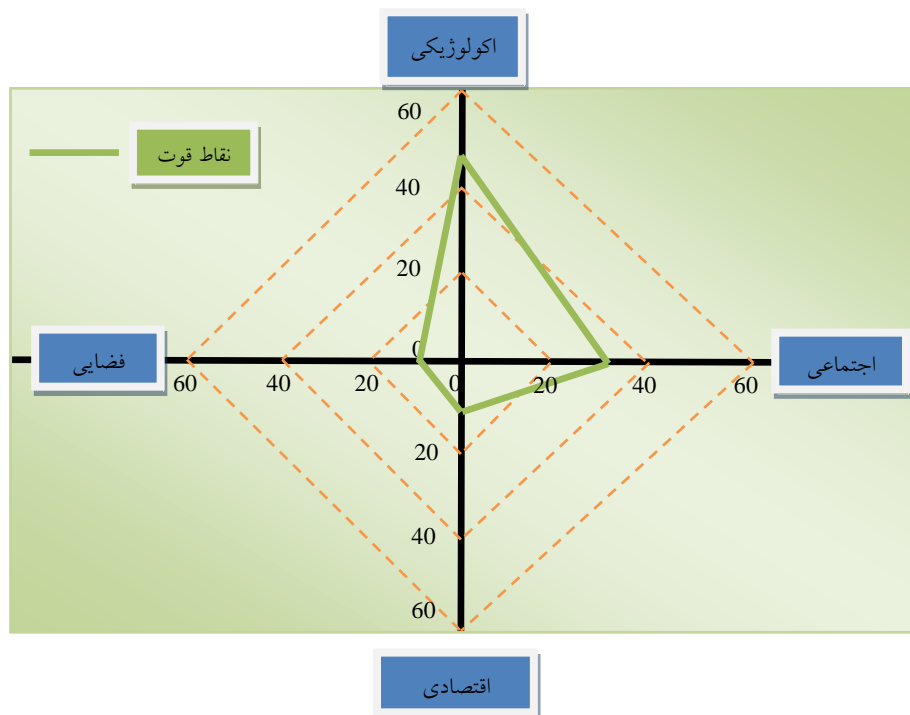
با توجه به اینکه در فرایند انجام تحقیق ابعاد مختلفی اعم از اجتماعی- فرهنگی، اقتصادی، محیطی- اکولوژیکی و فضای- کالبدی کلان شهر تبریز مورد بررسی و ارزیابی واقع شده اند، لذا در مرحله انتخاب استراتژی های واقع در گروه استراتژی های توسعه ای (SO) منتخب مدل SWOT نیز، امکانات و محدودیت های داخلی و خارجی هر کدام از ابعاد پایداری مذکور مورد توجه قرار گرفته؛ به این معنی که استراتژی هایی در الویت قرار گرفته که بعد مربوط به آن از محدودیت ها و شرایط نامناسب تری نسبت به بقیه ابعاد پایداری مورد مطالعه برخوردار بوده است. این مهم پس از تشکیل جدول های ماتریس حاوی فیلدهای الویت، نمره نسبی و درصد از کل به تفکیک عوامل داخلی و خارجی، از مجرای ترسیم " نمودار اطلس" (Sarvi, 2013: 13) عوامل داخلی و خارجی امکان پذیر گردید. شایان ذکر است آنچه در این مرحله به عنوان معیارهای عوامل داخلی و خارجی پایداری توسعه انتخاب گردیده، متفاوت از معیارهای عواملی بوده که براساس آنها وضعیت موجود توسعه پایدار کلان شهر تبریز مورد بررسی و تحلیل واقع شده است.

دستیابی به منافع متقابل را در روابط اقتصادی و اجتماعی تسهیل می کند، همچنان از دغدغه های اصلی در چرخه برنامه ریزی و مدیریت توسعه شهر می باشد. نواحی چهارگانه یاد شده، نشان دهنده وضعیت هایی است که یک محیط و یا شهر می تواند در آن قرار داشته باشد و توسعه محیط و یا شهرها، زمانی پایدار می شود که سرمایه های چهارگانه گسترش یافته و جامعه را در ناحیه شمال شرقی الگو (استراتژی های توسعه ای) قرار دهد.

اما آنچه از جدول ۱۱، با لحاظ برون دادهای مدل تحلیلی SWOT می توان دریافت کرد این است که مناطقی مثل منطقه ۹ جدیدالاحداث (شامل خاوران و آذران) ۴ و ۳ به لحاظ دارا بودن شاخص های پایداری از جمله دارا بودن وضعیت محیطی و طبیعی مطلوب و زیرساخت ها، خدمات شهری و توسعه فضاهای شهری با قابلیت جابه جایی مناسب در شرایط بحرانی در اثر اقدامات مداخله گرایانه دولت و شهرداری نظیر اجرای طرح هایی مثل اسکان پایا و پرداخت تسهیلات بانکی نوسازی مسکن و اجرای طرح های محرک توسعه و پشتیبان از شرایط مناسب تری برخوردار بوده و برعکس مناطقی مثل ۳ و ۸ و ۱۰ به دلیل دارا بودن بخش عمده ای از بافت های کهن و تاریخی و فرسوده و سکونتگاه های غیررسمی کلان شهر تبریز و به تبع آن ناپایداری شدید در ساختار بافت از جمله نفوذ پذیری پایین دستریها و ... و ضعف محرز در عملکرد شهری از جمله ناکارآمدی زیر ساخت ها و فرسودگی کالبدی و مشکلات اجتماعی و اقتصادی ساکنین

جدول ۸. ماتریس الویت بندی عوامل داخلی ابعاد پایداری برای انتخاب استراتژی های توسعه ای

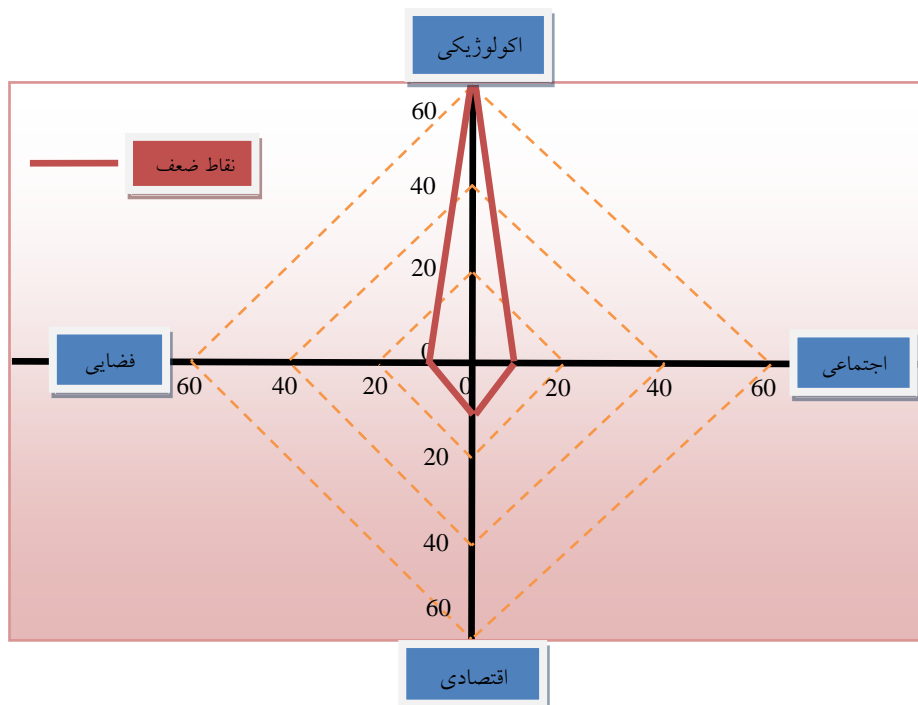
عوامل داخلی				عوامل
درصد از کل	نمره نسبی (حاصل ضرب ضریب الویت و ضریب الویت و تعداد نقاط قوت)	ضریب الویت عامل	نقاط قوت	
۳۳/۳۳	۱۲	۳	۱- وجود مراکز علمی و تحقیقاتی و مراکز بهداشتی، درمانی با مقیاس ملی و فراملی (دانشگاه تبریز، پارک علم و فن آوری و مراکز درمانی شهید مدنی و امام رضا(ع)) ۲- یکپارچگی فرهنگی (یکدست بودن قومیت، مذهب و تابعیت در میان بخش عمده شهروندان) ۳- وجود آثار، بناها و مراکز معروف تاریخی و فرهنگی نظیر بزرگترین بازار سرپوشیده دنیا، ارگ علیشاه و خانه مشروطیت، ۴- وجود ظرفیت بالقوه مشارکت در بین شهروندان در اجرای طرح های عمرانی و خدماتی	اجتماعی - فرهنگی
۱۱/۱۱	۴	۲	۱- قوت بنیه اقتصادی خانوارها در اثر بالا بودن بهره وری فعالیت های اقتصادی شهروندان ۲- ارزان بودن نسبی قیمت زمین در بخشهایی از شهر و امکان پالایش و تعریف فضای فعالیت جدید در آن	اقتصادی
۴۴/۴۴	۱۶	۴	۱- وجود دره های مشرف بر شهر با منابع آبی خوب ۲- وجود میکرو اقلیم مناسب ۳- مناسب بودن وضعیت مدیریت جمع آوری و بازیافت پسماندها ۴- وجود اراضی زراعی و منابع طبیعی در حاشیه شهر	محیطی - اکولوژیکی
۱۱/۱۱	۴	۱	۱- موقعیت جغرافیایی مناسب و زیر ساخت های نسبی موجود ۲- وجود عناصر طبیعی همچون دامنه کوهستانهای سهند و عینالی به عنوان عناصر شکل دهنده سازمان فضایی ۳- رغبت بالای ساکنین به نوسازی و مقاوم سازی واحد های مسکونی از محل دریافت تسهیلات بانکی ارزان قیمت ۴- بهره گیری از هسته تاریخی و احیای آن از طریق اجرای چندین پروژه بزرگ نوسازی، بهسازی و مرمتی مثل توسعه میدان شهید بهشتی و ... در جهت ایجاد یک CBD در حال توسعه و ایجاد هسته های فعالیت جدید مثل محورهای تجاری شهرک باغمیشه و مجتمع تجاری - خدماتی رشدیه به منظور برقراری تعامل سکوتی و فعالیت در منطقه مرکزی شهر و ایجاد تعادل در سازمان فضایی آن	فضایی - کالبدی
۱۰۰	۳۶	-		جمع

شکل ۲. نمودار اطلس نقاط قوت ابعاد پایداری تبریز

جدول ۹. ماتریس الویت بندی عوامل داخلی ابعاد پایداری برای انتخاب استراتژی های توسعه

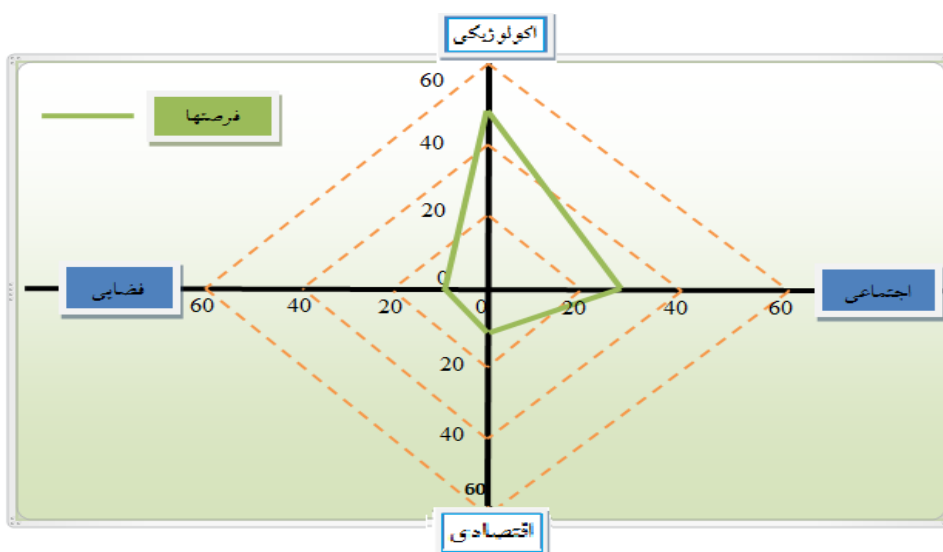
عوامل داخلی				عوامل
درصد از کل	نمره نسبی (حاصل ضرب ضریب الویت و تعداد نقاط ضعف)	ضریب الویت عامل	نقاط ضعف	
۱۵	۳	۳	۱- سهم بالای جمعیت ساکن در سکونتگاه های غیررسمی (یک چهارم جمعیت شهر)	اجتماعی - فرهنگی
۱۰	۲	۲	۱- کم رنگ شدن نقش فراملی بازار تبریز به تبع کم رنگ شدن نقش فراملی تبریز	اقتصادی
۶۰	۱۲	۴	۱- توسعه شهر بر روی زمین های ناپایدار و نواحی بالقوه خطرناک در بخشهای شمالی و جنوبی شهر ۲- قرارگیری قسمت هایی از شهر در مجاورت خط و حریم گسل شمال شهر ۳- تجاوز به محیط بلافضل و از بین رفتن منابع طبیعی و سبز	محیطی - اکولوژیکی
۱۵	۳	۱	۱- توسعه شهر بر روی زمین های مستعد واقع در دامنه ارتفاعات سهند (ضلع جنوبی اتوبان شهید کسایی) به صورت زاغه نشینی ۲- سهم بالای نسبی بافت های فرسوده و ناکارآمد شهر (بیش از ۱۰ درصد مساحت کل شهر) ۳- قرارگیری کاربریهای ناهمگون و ناسازگار مثل پادگان نظامی، زندان مرکزی و برخی کارخانجات در محدوده شهر	فضایی - کالبدی
۱۰۰	۲۰	-	جمع	

شکل ۳. نمودار اطلس نقاط ضعف ابعاد پایداری تبریز

جدول ۱۰. ماتریس الویت بندی عوامل خارجی ابعاد پایداری برای انتخاب استراتژی های توسعه

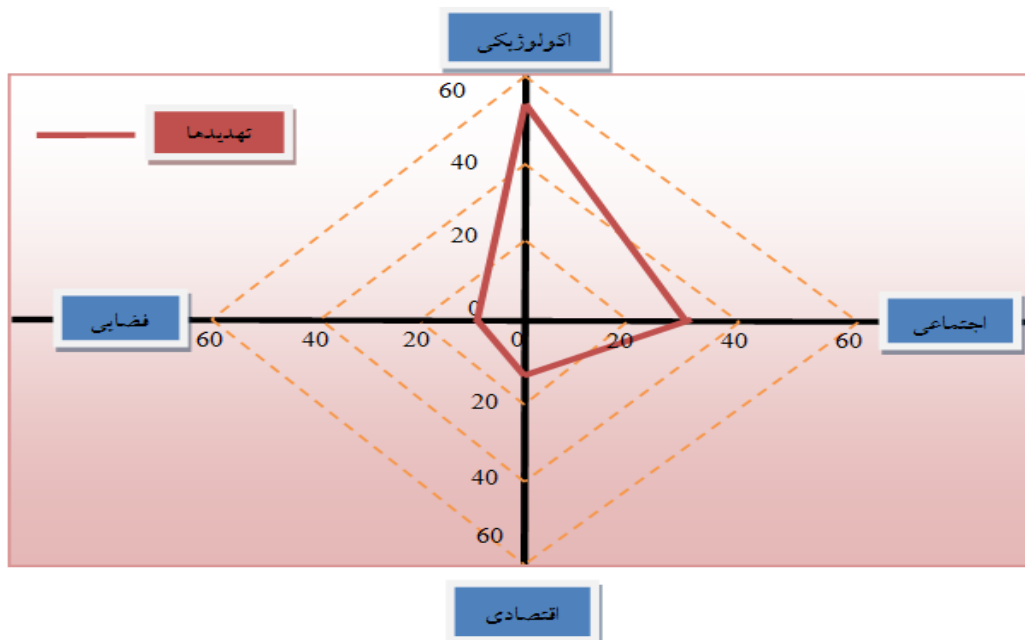
عوامل خارجی				عوامل
درصد از کل	نمره نسبی (حاصل ضرب ضریب الویت و تعداد فرصتها)	ضریب الویت عامل	فرصتها	
۳۶/۵	۹	۳	۱- برنامه دولت و شهرداری برای اجرای طرحهای نوسازی و ساماندهی و ارتقاء سطح دسترسی به خدمات شهری ۲- برخورداری از ظرفیت بالای مشارکت پذیری در فعالیت های سیاسی و اجتماعی به دلیل تجانس قومی - طایفه ای ۳- بهبود نسبی مشارکت ساکنین در اجرای طرحهای عمرانی و خدماتی	اجتماعی - فرهنگی
۱۱/۸	۴	۲	۱- وجود اراضی وسیع و خالی در داخل و پیرامون شهر برای استقرار فعالیتهای مدرن ودانش پایه ۲- تصویب بزرگترین شهرک صنعتی کشور در غرب شهر و امکان بهره گیری از این فرصت برای سرمایه گذاری	اقتصادی
۴۷	۱۶	۴	۱- اجرای برنامه اسکان پایا به منظور گسترش فضاهای باز و افزایش قابلیت جابجایی در شرایط بحرانی و بالا بردن زیست پذیری ۲- اقلیم مناسب و وجود جریان های نسبتاً دائمی و تصفیه طبیعی هوا در طول سال ۳- برنامه مدیریت شهری برای آبدار کردن رودخانه مهرانه رود به عنوان یک عنصر طبیعی نظم دهنده شهر ۴- برنامه مدیریت جدید شهری در گسترش فضای سبز	محیطی - اکولوژیکی
۱۴/۷	۵	۱	۱- وجود برنامه ساماندهی حاشیه نشینی و نوسازی بافت های فرسوده ۲- فرصت ها و مزایای اقتصادی وتوسعه ای طرح های چون اتوبان پیامبر اعظم و راه آهن در دست احداث میانه - تبریز ۳- تمایل عمومی مردم به نوسازی بافت های فرسوده ۴- پیشنهاد طرح جامع شهر برای گذار تبریز از شهر تک هسته ای به شهر چند هسته ای ۵- فقدان شهر رقیب در شمال غرب کشور جهت ایفای نقش مشابه در حوزه تجارت و گردشگری سلامت در وضع موجود	فضایی - کالبدی
۱۰۰	۳۴	-	جمع	

شکل ۴. نمودار اطلس فرصت های ابعاد پایداری توسعه تبریز

جدول ۱۱. ماتریس الویت بندی عوامل خارجی ابعاد پایداری برای انتخاب استراتژی های توسعه ای

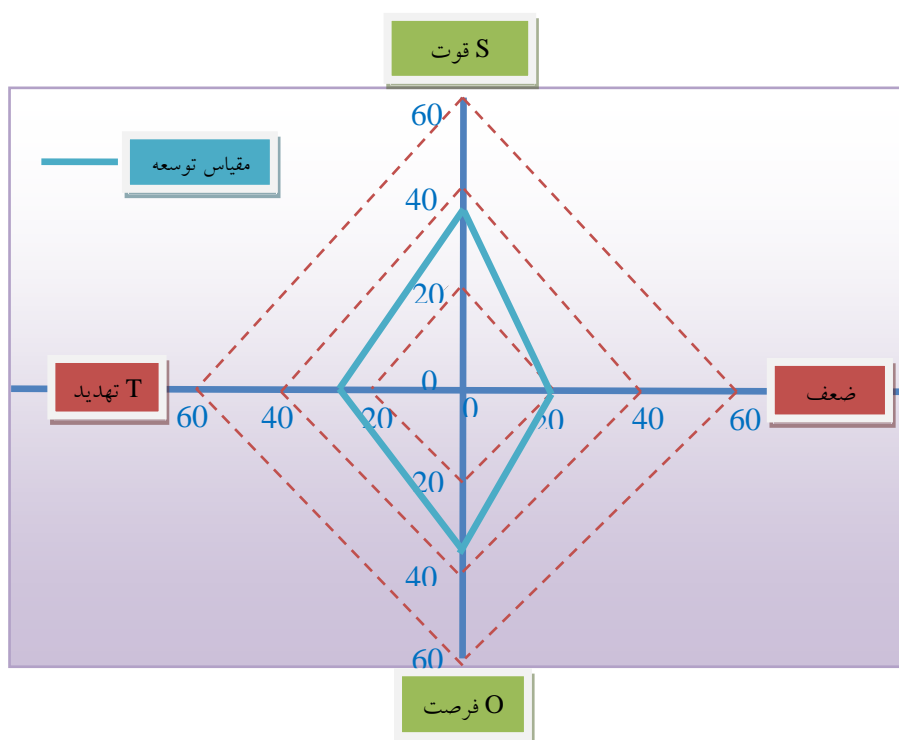
عوامل خارجی			
عوامل	تهدیدها	ضریب الویت عامل	نمره نسبی (حاصل ضرب ضریب الویت و تعداد تهدیدها)
درصد از کل			
اجتماعی- فرهنگی	۱- مهاجر پذیر بودن از مبادی روستایی و محلات فرودست شهر در بخش سکونتگاه های غیررسمی ۲- تنزل نسبی اعتبارات فرهنگی و هویت تاریخی شهر به سبب نوسانات توجه مسئولین	۳	۶
اقتصادی	۱- سهم ناچیز فعالیت های اقتصادی مدرن و دانش پایه در ترکیب مشاغل و فعالیتهای اقتصادی ۲- تمایل پایین برای سرمایه گذاری اقتصادی در مقایسه با شهرهای همتراز به دلیل برخی از محدودیت ها مثل بیگانه گریزی و بوروکراسی اداری	۲	۴
محیطی- اکولوژیکی	۱- از بین رفتن جنبه های زیبایی شناسی مناظر طبیعی حاشیه شهر ۲- هم جواری با خط گسل شمال تبریز ۳- قابلیت پایین جابجایی در شرایط بحرانی در ۴۵۰۰ هکتار از بافت های فرسوده و ناکارآمد شهری ۴- آسیب پذیری ساکنین از ریزگردهای ناشی از خشک شدن تدریجی دریاچه ارومیه	۴	۱۶
فضایی- کالبدی	۱- تغییر کاربری های بی رویه از فضاهای باز و سبز شهری به فضاهای انتفاعی مثل مجتمع های تجاری و خدماتی ۲- حاشیه نشینی و توسعه بافت های خودروی شهری ۳- الحاق تدریجی شهرهای باسمنج و سردرود و روستاهای اطراف به شهر تبریز به صورت توسعه متصل که منجر به رشد افقی بی رویه شهر و تجاوز به محیط بلافاصل و از میان رفتن منابع طبیعی و باغات از یک سو و از دست رفتن تعامل سکونتی و فعالیت از سوی دیگر می شود	۱	۳
جمع		-	۲۹
			۱۰۰

شکل ۵. نمودار اطلس تهدیدهای ابعاد پایداری تبریز

جدول ۱۲. درصدگیری نمرات نسبی عوامل داخلی و خارجی ابعاد پایداری توسعه کلان شهر تبریز

عوامل	نمرات نسبی	درصد نمرات هر عامل
نقاط قوت	۳۶	۳۰
نقاط ضعف	۲۰	۱۷
فرصت ها	۳۴	۲۹
تهدیدها	۲۹	۲۴
جمع	۱۱۹	۱۰۰

شکل ۶. نمودار اطلس عوامل داخلی و خارجی ابعاد پایداری توسعه تبریز

راهکارها

ارایه گردیده‌اند؛ راهکارهایی که قادر خواهند بود از قوت‌ها و فرصت‌های موجود بهره برده و ضمن فائق آمدن بر ضعف‌ها، تهدیدات را نیز به حداقل ممکن برسانند. برخی از راهکارهای پایداری توسعه ای مهمی که براساس نتایج الگوی ارزیابی SWOT به دست آمده به شرح جدول ۱۳، ارائه می گردد.

راهکارها، مسیرهای دستیابی به اهداف و گام‌هایی در جهت تغییر شرایط هستند (Moradi, 2005: 10). راهکارهای پیشنهادی این تحقیق از یک سو با توجه به نیازهای ساکنین شهر، سطح توسعه یافتگی و نهادها و منابع در اختیار مدیریت شهری و از سوی دیگر با در نظر گرفتن مهم ترین موانع و مشکلات تحقق اهداف توسعه پایدار

جدول ۱۳. راهکارهای توسعه پایدار کلان شهر تبریز

عوامل	راهکارهای توسعه ای پیشنهادی منتج از الگوی ارزیابی SWOT
اجتماعی - فرهنگی و اقتصادی	تامین آستانه های لازم برای ارتقاء کمی و کیفی زندگی از طریق ساماندهی و بهسازی کالبدی بافت های فرسوده و حاشیه ای
	جلب مشارکت بالقوه ساکنین بافت های فرسوده و ناکارآمد شهری به منظور توانمندسازی اقتصادی و اجتماعی
	ساماندهی مرکز تجاری جدید شهر حدفاصل رشدیه و کوی ولیعصر به منظور گذار از شهر تک هسته ای به شهر چند هسته ای
	سنددار کردن املاک قولنامه ای و اعطای حق تصرف و امنیت به ساکنین سکونتگاه های غیررسمی
	توسعه فضاهای فرهنگی و مذهبی در برخی از مناطق شهری
	توانمندسازی اقتصادی ساکنین بخش سکونتگاه های غیررسمی از طریق صندوق های اعتباری خرد و...
	تشکیل و راه اندازی شورایی های محلی به عنوان نخستین خاستگاه اجتماعات محلی و مهمترین ابزار حکمروایی خوب شهری
	به رسمیت شناختن سکونتگاه های غیررسمی و اجرای طرحها و پروژه های محرک توسعه در آنها
محیطی - اکولوژیکی	پالایش تدریجی عملکرد غالب تجاری مناطقی مثل کوی ولیعصر با هدف افزایش زیست پذیری و کیفیت زندگی ساکنان
	توسعه و تجهیز تفرجگاهها و گردشگاههای عون ابن علی در شمال و اثل باغی در جنوب
	پیش بینی ارتفاعات عون ابن علی در شمال و دامنه کوهستان سهند در جنوب به عنوان ذخایر راهبردی توسعه شهر برای بلند مدت و عامل نفوذ فضای طبیعی به درون شهر در میان مدت
	راه اندازی سازمانهای مردم نهاد و تقویت نقش و مسئولیت پذیری آنها به عنوان نماد حمایت جمعی در حفاظت از فضاهای سبز و منابع طبیعی و جنگل های دست کاشت درون و پیرامون شهر
	پالایش عملکردی بافت مرکزی از طریق جایگزینی فعالیت های دانش پایه به منظور گشایش فضایی، غلبه پیاده به جای سواره و ارتقاء کارایی نظام حمل و نقل همگانی
	ترویج و اشاعه فرهنگ تفکیک زیاله درمبادا با مشارکت همه جانبه مدیریت شهری و ساکنین
	رعایت مقررات ملی ساختمان به ویژه مبحث ۱۹ موضوع بهینه سازی مصرف انرژی با استفاده از مواد و مصالح با فن آوری بالا و جایگزینی کامل سوخت پاک در وسائط نقلیه و صنایع تولیدی
	اجرای برنامه جابجایی ۳۰۰۰ خانوار ساکن در مناطق پرخطر ضلع جنوبی اتوبان پاسدارن و انتقال به فضاهای امن جایگزین
فضایی - کالبدی	الزام عملی بخش های دولتی، عمومی و خصوصی منطقه به انجام مطالعات ارزیابی زیست محیطی قبل از اجرای هرگونه طرح و پروژه عمرانی و توسعه ای
	آبدار کردن مهراوه رود با استفاده از آب دریاچه سد شهید مدنی به عنوان یک عنصر شکل دهنده به سازمان فضایی شهر
	طراحی سازوکارهای بازدارنده جدید به منظور جلوگیری از ساخت و سازهای غیر مجاز و غیر قانونی از جمله ممنوعیت ارائه هرگونه خدمات شهری به متخلفین و تشدید بازدارندگی جرائم و برخوردهای قانونی موجود
	تدوین و اجرای بسته های حمایتی و تشویقی مقاوم سازی و نوسازی ابنیه با کیفیت پایین
	جایگزینی منابع درآمدی پایدار به جای تراکم فروشی و تغییر کاربری های بی رویه توسط شهرداری ها
	استقرار واحد مدیریت یکپارچه شهری در شهرداری با عضویت نمایندگان ارگان ها و دستگاه های مختلف ذریبطه در امور توسعه و مدیریت شهری به منظور هماهنگی و اتخاذ وحدت رویه در سیاست گذاری، برنامه ریزی، بودجه ریزی و اجرای طرح های توسعه و خدمات شهری مورد نیاز و پرهیز از موازی کاری و اتلاف منابع و امکانات

References

1. Mehdizadeh, J., (2003), Strategic Planning and Urban Development (recent experience globalization and its place in Iran), Tehran, Iran Architecture and Urban Studies Center Press.
2. Houghton, (1997), Developing Sustainable Urban Development Models, Cities, No. 4(4), P.189.
3. Breheny, Michael, (1994), Planning the Sustainable City Region, Earth scan Publication, London.
4. Dulfos, O., (1994), Geographical Analysis, translation: S. Sahami, Mashhad, Nika publication.
5. Faludi, A., (1973), A Reader in Planning Theory, Pergamon Press.
6. Hall, P., (1993), Toward Sustainable, Livable and Innovative Cities for 21st Century, In proceeding of the Third Conference of the World Capitals, Tokyo.
7. Hancock, T., (1996), Health and Sustainability in Urban Environment, Environment Impact Assessment Review, No. 16(4).
8. Harris, M., (2004), Basic Principles of Sustainable Development, GADE Working Paper, No. 20, P. 4.
9. Honger, David, Thomas., DL, GL., (2005), principles of strategic management (Trans. s. m. Arabi d. Izadi), Tehran, Iran: cultural research Office publications
10. Maoh, H., (2009), A Tool for Evaluation Urban Sustainability Via Intergrated Transportation and Land Use Simulation Models, Environment Urban/ Urban Environment, N.3.
11. Mills, E., (1997), City's economy, translation: A., Kothari, Tehran, Iran Architecture and Urban Studies Center Press.
12. Mojtahedzadeh, G., (1999), Introduction to the Principles of Regional Planning, Tehran, Publication Office, job training and education.
13. Moradimasihee, varaz., (2005), strategic planning and its application in urban planning, Tehran, Iran: publications of company of urban planning and processing of Tehran municipality
14. Pour Mohammadi, M. R., Jaam Kasra, M., (2011), Analysis of the Pattern of Uneven Development, Tabriz, Journal of Geographical Research, No.100.
15. Sarrafi, M., (2000), What is a sustainable city, Journal of Urban Management, No.4.
16. Sarvi, N., Salehpour, S., (2013), Paper Fulfill the feasibility of potential tourism takaab County using SWOT model, proceedings of the first National Conference on geography, urban planning and sustainable development, Tehran: Secretariat.
17. Shakouei, H., (2000), New Perspectives in Urban Geography, Tehran, SAMT Publication.
18. Simon, B., Morse, A., (2007), Stability Testing, translation: N. Shahnoushi et al, Mashhad, Ferdowsi University Press.
19. Tabibian, M. (2008), Paper Fulfill the Criteria of Sustainable Cities, Sustainable Urban Development, Proceedings, Tehran, Tehran University Press.
20. Homas, R., (2003), Sustainable Urban Design: An Environmental Approach, London, Taylor and Francis.
21. Urban Construction Company of Iran, (2003), Tehran, documentem powering informal settlements.
22. Zarrabi, A., (1999), Future Cities, Urban Planning, Sustainable Development, Proceedings of the First Conference on Sustainable Development in Urban Areas of Tabriz, Tabriz Municipality publication.